

„ОТКРИВАТЕЛ“ ОТ КИРИЛ ХРИСТОВ — ПЪРВАТА БЪЛГАРСКА НАУЧНОФАНТАСТИЧНА ДРАМА

ВЛАДИМИР ЯНЕВ

През 1938 г. в кн. IV на сп. „Българска мисъл“ започва печатането на новата драма на Кирил Христов „Откривател“.¹ В следващите V и VI книжки списанието представя на своите читатели второто и третото действие на драмата, която вече завърналният се в България поет предлага на Народния театър. Одобрена, творбата му е подложена на сценична обработка от режисьора Хрисан Цанков, което предизвиква бурна реакция у чувствителния до болезнена мнителност Кирил Христов. Жадната за скандали преса охотно подема поредната разпра и около „Откривател“ се завърта лудешкото хоро на обидите, сплетните и обвиненията, което нещастният поет забъркване за пръв път в живота си. Той отново намира повод за яростни квалификации и, меко казано, обвинения към „българската интелигентска сган“². Озлобеният поет издава своите протести срещу своеволията на режисьора и в отделна брошура³, но като че ли увлечен в полемиката, забравя най-важното — публикуването на „Откривател“ като книга. Нещо повече, уморен в края на своя твърде бурен и почти ежедневно свързан с недоразумения и горчивини живот, писателят твърде рядко споменава името на произведението си, макар че не пропуска да пише за него на Николай Лилиев,⁴ да пролее съзли по повод незначитането на драматическия му талант в „Затрупана София“.⁵

Така или иначе драмата нито е играна (както погрешно се твърди в К и р и л Х р и с т о в. Съчинения. Т. 2, изд. 1966, с. 411), нито е печатана другаде освен в сп. „Българска мисъл“. Дори и в най-представителните изследвания за писателя „Откривател“ или не се споменава изобщо, както е в Книгата на Кръстьо Кулумджиев „Певец на своя живот“, или пък е подложена на пресилената критика, както е направил това Жельо Авджиев в „Българската литература след Освобождението“. Изключение от правилото е монографията на Михаил Арнаудов,⁶ на която ще се спрем по-надолу.

Естествено е при това положение да си зададем въпроса — заслужава ли драмата на Кирил Христов частта на забравата, не е ли част от неговото наследство, което има само историко-литературна стойност? Или може би в случая се срещаме с една несправедливост, която трябва да бъде поправена? Отговорът е може би някъде по средата, защото и при най-бегъл прочит на „Откривател“ идейно-художествените слабости на творбата осезателно изпъкват. Те са обстояно разкрити в монографията на Михаил Арнаудов и затова няма да се спираме върху тях. Въпросите, свързани с „Откривател“, обаче имат и друга страна, която опира до жанровата специфика на творбата и разкрива своеобразието на творческия процес на Кирил Христов, чиято дар-

¹ В Кирил Христов. Съчинения. Т. II. С., 1966, погрешно е посочено, че „Откривател“ е печатана в кн. 5 и 6. Срв. с. 411.

² Вж. предговора към „Ръченица“, 1933, с. XVII.

³ Кирил Христов. Кой провала българската драма. С., 1939.

⁴ Вж. Кирил Христов, Димитър Бояджиев, Теодор Траянов в спомените на съвременниците си. С., 1969, с. 273.

⁵ Кирил Христов. Съчинения. Т. IV. С., 1967, с. 222—223.

⁶ Михаил Арнаудов. Кирил Христов. С., 1967.

ба е неотделима от евристичните способности на поета. Това много точно е доловено от Кръстьо Куомджиев, който пише: „Кирил Христов често има такива виждания, които могат да се нарекат прозрения, защото не почиват на зряло, историческо осмисляне на събитията, а повече на неговата поетическа интуиция и хрумвания.“⁷ Специално за „Откривател“ подобно мнение изразява и Симеон Радев, който нарича драмата „чиста фантазмагория“, но същевременно отбелязва, че „Кирил ни учудва още повече като предходник на бъдещето“, че „се докосва до военнотехнически проблеми на днешното време“.⁸

Настоящата статия обаче няма за цел да прибавя нови наблюдения към естетико-психологическите преobraжения на Кирил Христов. Както личи от заглавието, основното тук е да изтъкнем, че „Откривател“ е пръв опит за научнофантастична драма у нас, и то опит, който и досега няма свои продължители. Нещо повече — след романа на Георги Илиев „О'Корс“ и фантастичните гротески на Светослав Минков (с известно насилие към тях можем да прибавим някои диабалистични творби на Владимир Полянов и Георги Райчев) пиесата на Кирил Христов е едно от ранните свидетелства за стремежа на нашите писатели да бъдат на равнището на научно-техническите постижения на епохата си, да мотивират чрез фантастичното художествените проявления на мирогледните си позиции. За съжаление „Откривател“ досега получава интерпретация единствено като обикновено драматично произведение, без да се отчита своеобразието на жанровата му специфика. Само така можем да си обясним опита на Михаил Арнаудов да изведе творбата на Кирил Христов от традицията на Грилпарьер⁹ въпреки много точното наблюдение, че „действието се движи върху двойната плоскост на възможното и на невъзможното, на вероятното и на невероятното“¹⁰.

Необходимостта от наличие на подобна „двойна плоскост“ по един или друг начин се изисква от почти всички теоретици на научнофантастичната литература. Така например Огнян Сапарев, говорейки за необходимостта от „рационалната мотивировка“ на жанра, отбелязва, че тя шокира „здравия смисъл“ и създава онова колебливо доверие на читателя в „реалността“ на фантастичния свят. . . , като свързва невероятното със солидната, точна и „достоверна“ аргументация на науката“.¹¹ Елка Константинова пък отбелязва, че „най-често в основата на научнофантастичната литература стои една научна идея или някакво откритие, което действа не само на разума, но и на въображението. Тук фантазията може да бъде неубудана и неограничена.“¹² Наистина за жанра е просто задължително условното, правдоподобно неправдоподобното, предварителната „уговорка“, възприета безусловно от читателя, че това, което той чете, не е истина, но в никакъв случай не е само измислица, защото има своите социални, философски, етични и т. н. съответствия в действителността. Погледната така, драмата „Откривател“, дори независимо от субективните намерения на автора, независимо от типичните идеи на Кирил Христов за благодарността на тъпата, ограничеността на българската интелигенция и месианската роля на издигнатата личност, оставя впечатление за типично научнофантастична творба, в която темата за великото откритие и съдбините на човечестото е основна, а цялото действие е „поставено под общия натиск на една пружина, чието напрежение. . . трае до самия край“¹³.

В случая тази пружина е великото откритие на героя Дино Рилски, който изолирва чрез оптически филтри лъчи от слънчевата светлина. Посредством тези лъчи се захранват акумулатори, заместващи електричеството и като светлина, и като енергия. Икономическият ефект е невероятен, светът веднъж завинаги е избавен от призрака на енергийната криза. Продавайки чрез професор Магнус изобретението си, Дино Рилски продължава да живее в България, без да разкрива своето авторство. В един момент той обаче прави това и е призван пред съда, защото е накарнал

⁷ Кръстьо Куомджиев. Певец на своя живот. С., 1980, с. 137.

⁸ Кирил Христов. . . в спомените. . . С., 1969, с. 106.

⁹ Михаил Арнаудов. Цит. съч., с. 384.

¹⁰ Пак там.

¹¹ Вж. Българска фантастика. С., 1976, с. 6.

¹² Елка Константинова. Фантастика и белетристика. С., 1973, с. 22.

¹³ Вж. предговора към „Откривател“. — Българска мисъл, год. XIII, кн. IV, апр. 1938,

националните интереси. Тук героят произнася реч, от която се разбира, че той е благодетел на нашия и на другите малки народи, тъй като изобретението му излъчва смъртоносни за размножителните способности на човека лъчи. Това ученият е направил, защото е установил, че големите народи потискат малките, че пречат на развитието им. В същото време Рилски демонстрира възможностите на вече „обезопасените“ лъчи, които са притежание само на българския народ. Те могат да предизвикат изкуствен и много бърз растеж на земеделските култури, да спират движението, да организират непробиваема военна отбрана. Присъстващите обявяват Рилски за национален герой и . . . в този момент всичко свършва. Оказва се, че това е било само сян. По този начин Кирил Христов съвършено буквално подчертава условността на хипотезата си, която в случая има и ясно изразен служебен характер, без това да намалява оригиналността и връзката ѝ с определени научни догадки и търсения.

От така предадения сюжет се вижда, че „Откривател“ основателно може да се интерпретира като научнофантастично произведение, въпреки че идеите, заложили в драмата, са не само спорни, но и в известна степен ретроградни. Чрез творбата си Кирил Христов още веднъж се връща към любимата си теза за непризнателността към открояващата се над средното равнище личност. В драмата обаче тази личност проявява благородство, защото знае, че „народът е чудесен“, че думата не е за него, а за „една сган от алчни подлещи и идиоти, която му е седнала на главата и която той кога да е ще изчисти“.¹⁴ Обвиненията на Дино Рилски бихме могли да възприемем като опит за социална критика на действително съществуващите пороци на буржоазното общество, ако тази критика не е отправена от твърде абстрактни позиции, ако в „Откривател“ присъства поне намек за класовата нееднородност на обществото. Най-уязвим е обаче Кирил Христов в лишената си от по-сериозни основания теза за естествения хегемонизъм на големите народи, в антихуманното решение на неговия герой да ги „кастрира“ посредством откритието си. В това решение най-вече се вижда идейно-политическата безпомощност на драматурга, неосъзнатата може би реакционност на предложения от него модел.

Такава критика на „Откривател“ е съвършено естествена и тя би могла да бъде задълбочена чрез посочването на редица стилно-езикови недостатъци, чрез възраженията относно художествената неизясненост на характеристиките на героите и пр. В никакъв случай обаче не можем да се съгласим с Михаил Аринадов, че слабостите на драмата се определят от невъзможността откритието да е дело на начинаещ учен, че не е възможно поведението на неговия професор Магнус, приел твърденията на бившия си студент, че твърде лесно съответните държави откупват изобретението, и т. н. Тези възражения разкриват грешката на авторитетния и добросъвестен учен, който не отчита спецификата на драмата. В случая най-малко уместни са изискванията за житейска автентичност, за такава правдоподобност, каквато е характерна за нефантастичните жанрове. Съвместно или не, вече ориентирал се към определено условно-фантастична форма, Кирил Христов се освобождава от необходимостта да мотивира логически всяко едно от действията на героите си. „Драмата възприема много от волната филмова техника“¹⁵ — съвършено точно отбелязва той в предговора си към публикацията на „Откривател“ и това трябва да ни насочи към мисълта, че писателят предварително се разграничава от закономерностите, които биха наложили евентуален друг подход към изложението на идеите му. И тук отново ще трябва да подчертаем, че характерът на тези идеи, тяхната „прогресивност“ или „реакционност“ при определянето на жанровата специфика нямат значение, защото една научнофантастична творба си остава жанрово такава независимо от своите тенденции. Пример за това може да бъде съвременното развитие на фантастиката, която става средоточие на идеологически концепции с полярен характер.

От изложеното дотук проличава нашето мнение, че „Откривател“ има всички характерни особености на научнофантастичния жанр. Основното в драмата е свързано с наличието на определен фантастичен сюжет, който е свързан с велико научно откритие. В същото време фантастичното не е цел, а средство за внушение на идеи с определен нравствен и обществен заряд. По същество Кирил Христов създава фантастична драма, имаща социално-етичен характер, който обаче поради слабости от идейно-естетическо естество е твърде неопределен, голословен абстрактен.

¹⁴ Откривател. Цит. сп.

¹⁵ Цит. сп., кн. IV.

Това е причината внушенията на автора да не достигнат до своя адресат, а редица верни наблюдения и характеристики да останат размити в, общо взето, неизяснената социално-психологическа проблематика.

Това обаче не е в състояние да заличи заслугата на Кирил Христов, който пръв навлиза в една непозната дотогава, пък и досега, област. Ние и досега не познаваме опити за създаване на национална научнофантастична драма, няколкото киносценария с научнофантастичен сюжет или са пригодени за екранизация белетристични произведения, или пък са лишени от оригиналност на замисъл. При това „Откривател“ посочва и закономерността на появата на фантастичното в нашата литература, неслучайността на усилията на неколцината писатели през 30-те и 40-те години да създадат нова традиция. Драмата на Кирил Христов е характерна и с това, че не си поставя за цел научно-популяризаторски или утилитарно-познавателни задачи. Тя има определен тенденциозен характер, поставя проблеми от морално и обществено естество и въпреки незадоволителното или неудачното им решение със своята сюжетна оригиналност, с напрегнатостта и изненадата на интригата си, със сравнително хармоничната си композиционна съзмерност поставя интересно начало на жанра.

Тук трябва да обърнем внимание и на още един факт. Вероятно до идеята си за създаване на драма с фантастичен сюжет Кирил Христов достига не толкова под влияние на зараждащата се в началото на 30-те години българска традиция, а впечатлен от успеха на набелязващи се в европейската литература тенденции към фантастичното. Такъв характер имат някои от европейските и американските филми и не е случайно, че в предговора си към „Откривател“ поетът на няколко пъти говори за нарастващото влияние на новото изкуство. Такъв характер има и пиесата на Карел Чапек „РУР“, която Кирил Христов не може да не е познавал. Не става въпрос за неговото многогодишно пребиваване в Прага, а за това, че още през 1930 г. сп. „Българска мисъл“ печата драмата на известния писател. Всички данни говорят, че Кирил Христов е не само редовен сътрудник, но и компетентен читател на редактираното от Михаил Арнаудов списание. При това положение е невъзможно „РУР“ да не му е направила впечатление. Кирил Христов по начало е доста чувствителен към литературните новости, той твърде охотно възприема възможността чрез тях, независимо дали те са свързани с промяната на образната система или на жанровата специфика, да изразява някои свои по-специфични идеи. В това отношение „РУР“ му предлага един наистина интересен път за драматично решение, въпреки че тематично и идейно драмата на Чапек е съвършено различна от „Откривател“.

Това е, разбира се, само една догадка, която би могла да бъде оспорена. Неоспорим е обаче фактът, че при всички случаи „Откривател“ представя един твърде любопитен експеримент в творчеството на Кирил Христов, че принадлежи към най-ранните изяви на научната фантастика в нашата литература. Драмата не оказва пряко влияние върху развитието на жанра, защото остава затворена между страниците на сп. „Българска мисъл“, а и защото не притежава по-сериозни художествени достойнства. Но нима ние не откриваме множество слабости и в редица други произведения, положили началото на нещо ново като жанр, подход, проблематика и т. н., без да правим поне в литературно-исторически аспект опити да омаловажаваме тяхното значение на първоначален ориентир или поне на указател за набелязване на нова тенденция. В заключение се налага да отбележим, че „Откривател“ заслужава малко повече внимание днес, когато българската фантастика завоюва своето естетическо пълноправие и отбеляза редица сериозни творчески постижения.